

MUTAFAKKIRLARNING TASAVVUF TIMSOLIDA AVLIYO TASVIRI MAHORATI

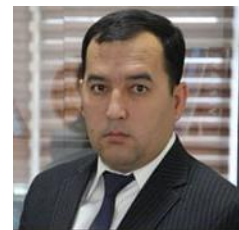
Axatov Lutfillo Karamatilloevich, Chirchiq davlat pedagogika universiteti “Fakultetlararo ijtimoiy fanlar” kafedrasini mudiri

SKILL OF REPRESENTING SAINTS IN THE MYSTICAL SYMBOLICS OF THINKERS

Akhatov Lutfillo Karamatilloevich, Head of the Department of “Interfaculty Social Sciences” of Chirchik State Pedagogical University

НАВЫК ИЗОБРАЖЕНИЯ СВЯТЫХ В СУФИЙСКОЙ СИМВОЛИКЕ МЫСЛИТЕЛЕЙ

Axatov Lutfillo Karamatilloevich, заведующий кафедрой “Межфакультетские общественные науки” Чирчикского государственного педагогического университета

<https://orcid.org/0000-0002-9804-6220>

e-mail: l_axatov@cspi.uz

Annotatsiya: Tasavvufning rivojlanishi soʻfiylar axloqida falsafiy mushohada irratsional yondashuv asosida tatbiq qilinadi. Falsafiy-axloqiy qarashlar mohiyati soʻfiylar hayoti va tasavvufiy qarashlar yordamida tahlil qilingan. Bunda axloqiy qarashlarni anglash uchun tasavvuf va soʻfiylarga ilmiy yondashuvlar misolida qaraldi.

Kalit soʻzlar: axloq, tasavvuf, soʻfiy, ilm, islom, idrok, irfon, falsafa, Naqshband, Movarounnahr, Sharq.

Abstract: The development of Sufism is based on an irrational approach to the philosophical understanding of Sufi ethics. The essence of philosophical and ethical views was analyzed with the help of Sufi life and mystical views. To understand ethical views, an example of scientific approaches to Sufism and Sufis was considered.

Key words: ethics, Sufism, Sufi, science, Islam, perception-mentally, Irfan, philosophy, Naqshband, Mawarounnahr, East.

Аннотация: Развитие суфизма основано на иррациональном подходе к философскому осмыслению суфийской этики. Сущность философско-этических взглядов анализировалась с помощью суфийского быта и мистических воззрений. Для понимания этических воззрений был рассмотрен пример научных подходов к суфизму и суфиям.

Ключевые слова: этика, суфизм, суфий, наука, ислам, восприятие-мысленно, ирфан, философия, Накибанд, Маварауннахр, Восток.

KIRISH. Fariduddin Attorning “Tazkirat ul-avliyo” va Alisher Navoiyning “Nasoyim ul-muhabbat” asarlarida mashoyixlar surati va siyrati shunday tasvirlanganki, asar qahramonlari oʻquvchi tasavvurida oʻzining individual xususiyatlari bilan yaqqol namoyon boʻladi. Biz buni Uvays Qaraniy obrazi timsolida koʻradigan boʻlsak, Attor mashoyix taʼrifini shunday tasvirlaydi: “U tobeʼinlar qiblasi, arbaʼinlar peshvosi, pinhon oftob, rahmon hamnafasi, Yaman yulduzidir”[1;27-b.] degan soʻzlarni keltirish orqali muallif badiiy adabiyotning

“saj” sanʼatini qoʻllaganini, uning tobeʼinlarning yaxshisi, ulugʻi ekanligini “qibla”ga, haq rizosi uchun xalqdan qochishini “pinhon oftob”ga tashbeh etganini koʻrishimiz mumkin. Muallifning “qibla”, “oftob”, “yulduz” kabi ramziy ishora soʻzlarni qoʻllashi obrazdagi tasvirning badiiyligini oshirishiga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI. Bundan tashqari, muallif Uvays Qaraniy Uhud urushida Paygʻambar (s.a.v.)ning muborak tishlari shahid boʻlganini eshitib, mutobbat uchun tishlarini

ushatgani haqidagi naqlni muallif mashoyix surati va siyratini yorqin bo'yoqlarda tasvirlaydi[1; 32-33-b].

Bu holatni Navoiy "Nasoyim ul-muhabbat"da quyidagicha tasvirlaydi:

"Birovning vasfikim, aning vassofi Xojai koinot bo'lg'ay va nafasi nafasi Rahmon bo'lg'ay, vasf qilmoq g'oyat beadablig' bo'lg'ay"[2; 39-b.] degan so'zlarni qo'llash orqali Navoiy ham "saj" san'atini qo'llaganini, kimdakim uning vasfini qilmoqchi bo'lsa, uning vasfini Payg'ambar (s.a.v) vasf qilib bo'lganlariga ishora qilgani va Payg'ambar (s.a.v) vasflarini Xojai koinot (Alloh)ning vasfiga, so'z (nafas)lari Rahmon (Alloh) so'zlariga tashbeh ekanini ko'rishimiz mumkin.

Navoiy mashoyixlar portretini dinamik turga xos belgilar bilan tasvirlaydi. Ya'ni, mashoyix portretini mufassal tasvirlamaydi. Obrazni o'quvchining o'zi tasavvur etib olishiga imkon beradi. Navoiy ijodidagi bu o'ziga xos uslub asardagi epik tasvirning asosini belgilaydi. Garchand ma'lumotlarni qisqa tarzda bayon etsa-da lekin o'quvchiga tasavvur hosil qilish uchun aniq ma'lumot berishga harakat qilgan. Masalan: Zohir yuzidan piri ma'lum bo'lmasa va ma'lum bir mashoyixdan birining ruhidan tarbiyat topganni "Uvaysiy" deb atalishini aniq ko'rsatib bergan.

MUHOKAMA. Bu xususiyat Uvays Qaraniyning fe'lida, amaliy faoliyatida ham o'zini namoyon etadi. U o'zini Haq yo'lga bag'ishlab, dunyodan yuz o'giran; boylik, oltin-javohirga bepisand qarab, sabr-u tahammul, mehr-u muruvvat, taqvoni o'ziga qurol qilib olganini, Iloh jamoliga yetishish, g'aybning sir-u asrorini kashf etish uchun tinmay izlanish, ruhiy tarbiya orqali ruhni imtiyozlantirib, har kimga ham muyassar bo'lmaydigan, ya'nikim, hech bir vositasiz Payg'ambr (s.a.v.) ruhidan tarbiya topish Uvays Qaraniyga o'zgacha xosligini mualliflar o'ziga xos bir uslublar vositasida tasvirlagan. Allohning so'zi bor: "Bu Allohning fazlidirki, uni O'zi xohlagan kishilarga berur. Alloh ulug' fazl sohibidir!" [Juma surasi, 4-oyat].

Attor va Navoiy asarlari ("Tazkirat ul-avliyo" va "Nasoyim ul-muhabbat")da mashoyixlar siyrati (ruhiyat)ni tasvirlashda tush epizodidan mohirona foydalangan.

Attor Utba ibn G'ulom qissasidagi bir naqla quyidagicha keltiradi:

Naqldurki, shayx Utbani bir aziz tushida ko'rdi. Uning yuzining bir tarafi qoraygan ekan. Dedi:

- Nima sababdan bu balo bo'ldi?

Utba dedi:

- Bir kuni ustozim xizmatiga bordim. Bir ko'rklik o'g'lon keldi. Unga bir nazar soldim. Alloh meni jannatga buyurdi, yo'limda do'zax bor edi.

Bir ilon chiqib keldi, o'zini ustimga soldi va bir yon yuzimga urdi.

Yana dedi:

- Bu o'g'longa bir nazar solganing uchun balo bo'ldi. Agar ko'p boqsang edi, men senga ne azoblar va ne itoblar qilar edim! [1; 78-b.]

Attor qissadagi naqla qahramonlar portretini chizishda, ularning sifatlarini tasvirlashda boshqa qahramonlardan foydalanadi, ya'ni tasvirlash vazifasini ularga yuklaydi. Muallif bu bilan o'zining badiiy mahorati qanchalar yuksak ekanligini yana bir bor ko'rsatishga muvaffaq bo'ladi.

Haqiqatan ham, Attor va Navoiyning nasriy tili – o'ziga xos. Ayniqsa, "Tazkirat ul-avliyo" va "Nasoyim ul-muhabbat" asarlardagi til mualliflarning boshqa ijod mahsullaridagidan keskin farq qilib turadi. Bu ikki asarda ulug' kalom va qalam sohiblarining real insonlar siymosini yaratish mahorati namoyon bo'ladi. Shu boisdan ham adabiyotshunos va tilshunos olimlarimiz bu tilni o'rganish yo'lida ko'plab ishlarni amalga oshirishlariga to'g'ri keladi. Sababiki, XV asr tili bugungi til emas, albatta. Navoiyning tili, ayniqsa nasriy asarlari tili bugungi o'quvchi uchun juda murakkab bo'lgan til. Shuning uchun ham, Navoiyning barcha nasriy asarlariga tabdil matni tayyorlanishi kerak. Bu esa, o'z navbatida Navoiy asarlarini omma orasida tahlil qilish va undan bahramand bo'lishni ta'minlaydi.

NATIJALAR. Adabiyot ahli uni badiiy asar sifatida o'rganadi. "Nasoyim ul-muhabbat"da Shayx Fariddin Attorning she'riyatida ilohiy sir va zavq-u vajd haqiqatlari aks etganligi, Shayx Sa'diy Sheroziyning "ulumdin tamom bahrasi va odobdin komil nasibi bor"ligi, "Bo'ston" va "Guliston" asarlarining mashhurligi, Shayx Nizomiyning taqvo va uzlatu inzivo bilan yashab, "hargiz soyir shuarodek hirs-u havo g'alabasidin dunyo arbobig'a iltijo qilmagan"ligi, Shayx Mahmud Shabustariyning "Gulshani roz" asarida asl ma'rifat va haqiqat sirlari bayon etilgan[8; 6(7),130-133b.] Shuni alohida ta'kidlash joizki, so'z mulkinging

sultonlari tasavvuf va tavhid ilmining nozik masalalari, ma'rifat asrori, tariqat maqomlari, poklanish jarayoni va ruhiy kamolot darajalarini ramziy-tamsiliy hikoyatlar talqini, hayajonli, lekin yorqin she'riy satrlarda tasvirlaganlar. Bu esa tasavvufning sof nazariy ma'nolarini teran anglashilishi, shuningdek, sufiyona g'oyalarning ommaviylashuviga yo'l ochgan.

Tazkirada Sayyid ut-Toifa Junayd Bag'dodiyga to'xtalganda Navoiy asarning badiiy uslubidan foydalanib unga quyidagicha ta'rif bergan:

“Va ham aning so'zidurkim, (himmatingni Alloh taologa qarat. Allohni mushohada qiladigan ko'zing bilan Allohdan boshqaga qaramagin, chunki Uning nazaridan chetda qolishing mumkin. Junayddan so'rashdi: Urinmasa ham, ato (tuhfa) bo'ladimi?” deb so'ralganda, u: “Barcha ishlar U (Alloh)ning atosidir”, dedi). Shayx Abu Ja'far Haddod debdurki: “Agar aql kishi suratiga kirsar erdi, Junayd surati bo'lg'oy erdi”[1; 83-b].

Junayd Bag'dodiy o'zining mukammal diniy va falsafiy bilimiga tayanib, mantiqiy fikrlab, dadil xulosalar chiqara oldi:

Inson o'zicha hech qanday bir xizmatlar qilishi mumkin emas. Uning har bir harakatini Allohning ne'mati deb bilamiz. Yana bu harakatlar uchun ajr so'rashimiz mantiqdan emas. Junayd Bag'dodiy ta'limoti tasavvuf tarixida qudratli to'lqin qo'zg'atdi. Tasavvuf tarixida unga qayta-qayta murojaat qilishgan[7;34-b].

Attor o'z asarining badiyatini oshirishda ayrim mashoyihlarning ijodidan misollar keltiradi. Ayniqsa Zunnun Misriy ta'rifida uning she'riy baytlarini aytib o'tadi.

[9; ۱۲۸-128-b.] الخوف امرضنى والشوق احرقنى

والحب اصفندى والله احيانى

(Meni xavf kasal qildi, shavq kuydirdi, Muhabbat o'ldirdi, Alloh tiriltirdi).

Ushbu baytdagi "احرقنى" (ahraqni), "احيانى" (ehyoni) kabi qofiyadosh so'zlarning qo'llanilgani hamda "o'ldirdi", "tiriltirdi" kabi so'zlarning qo'llanilishi badiiy san'atdagi tazod san'atining qo'llanganligi asar badiyatini oshirishga xizmat qiladi.

Unutmaslik kerak, tasavvuf va uning mohiyati haqida so'z borganda, mutasavvif-Ulamolar istilohidagi ilmiy va amaliy jihatdan bergan ta'riflari asosida olingan “xulosa”lar muhim ahamiyatga ega. Bunda: 1. Qalbning va boshqa his

qilish sezgilarining taqvoli bo'lishiga sabab bo'ladigan asoslarni bilish *ilmiy tasavvuf* deyiladi. 2. Dinda buyurilgan narsalarni ado etishda ehtiyotkor bo'lish, man qilingan narsalardan saqlanish va ruxsat berilgan masalalarda zarurat miqdori bilan kifoyalanish *amaliy tasavvuf* deyiladi[4;4-b.] deb qaraladi.

XULOSA. Shuning uchun, ilmga bo'lgan munosabat diqqat-e'tibor markazida bo'ladi doim. Imom Zarnujiyning ta'birida: Ogoh bo'l, ilm va uning fayz-u ravnaqi olti narsaga rioya qilinganda hosil bo'ladi. Ularning barchasini bayon etay: zakovat-ziyraklik, ilmga chanqoqlik, sabr-u qanoat-la yetuklik – kifoyatlik, ustoz irshodi – yo'llanmasi hamda uzoq vaqt [5.33-b.] deb aytiladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Фаридуддин Аттор. Тазкират ул-авлиё. Т.: Гафур Фулом, 2017.
2. Алишер Навоий. Насойим ул-муҳаббат. Т.: Movarounnahr nashriyoti, 2017.
3. Akhatov. The Problem of Human Psychological Crises in the Views of Emil Durkheim. *Наука, образование и культура* 6.50 (2020): 50-57. Web.
4. Шайх Зулфиқор Аҳмад Нақшбандий. Тасаввуф вас-сулук. – Тасаввуф ва нафс тарбияси. – Тошкент: Гафур Фулом. 2023. – Б. 4.
5. Имом Зарнужий. Таълимул мутаъаллиму тариқат таъаллими. - Илм олиш сирлари. – Тошкент: Munir. 2022. – Б. 33.
6. Akhatov, L. (2020). The spiritual connection of Sufism and Tolerance in the works of Jami. *International Journal of Multidisciplinary Research and Publications*, 1(2), 1-4.
7. Ҳомидий Ҳ. Тасаввуф алломалари. –Т.: Шарқ, 2001.-Б.34.
8. Akhatov, L. (2020). The problem of tolerance in oriental philosophy. *Journal - A Multidisciplinary Peer Reviewed Journal*, 6(7), 130-133.
9. " تذكرة الأولياء " شيخ ابى حامد محمد بن أبى بكر إبراهيم فريد الدين عطار نيشابورى / چاپ بنجم انتشارات مركزى خيابان شاه مقابل مسجد سجاد/ در سده هفتى هجرى. ص. ۱۲۸
10. Akhatov, Lutfillo. The Spiritual Connection of Sufism and Tolerance in the Works of Jami. *International Journal of Multidisciplinary Research and Publications* 2 (2020): 1-4. Web. Apr. 2020.